

Wat op het spel staat

PHILIPP BLOM BIJ DE BEZIGE BIJ

De duizelingwekkende jaren

Het verdorven genootschap

Alleen de wolken

De opstand van de natuur

Philipp Blom

Wat op het spel staat

Vertaling W. Hansen

2017

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Copyright © 2017 Carl Hanser Verlag München
Copyright Nederlandse vertaling © 2017 W. Hansen
Oorspronkelijke titel *Was auf dem Spiel steht*
Oorspronkelijke uitgever Carl Hanser Verlag, München
Omslagontwerp Studio Jan de Boer
Foto auteur Thierry Demarquest
Vormgeving binnenwerk CeevanWee, Amsterdam
Druk Bariet Ten Brink, Meppel
ISBN 978 90 234 6598 0
NUR 680

debezigebij.nl

Voor Paul
en voor Veronica,
zonder wie ik dit
boek nooit had
kunnen schrijven

GEEN PLANEET B

Het zou fantastisch zijn als we een tweede planeet hadden, een ideale waarnemingspost met zicht op de aarde, waarop homo sapiens, een slachtoffer van zijn eigen evolutionaire succes, een historisch experiment doormaakt waarvan de mislukking ook zijn einde kan betekenen. Zullen de fascinerende primaten succes hebben? Wat voor gevolgen heeft de steeds grotere technologische reikwijdte van hun ambities? Wanneer worden ze zich bewust van hun situatie, als dat al gebeurt? En hebben ze genoeg gemeenschappelijke wil om te overleven? Vanaf een andere planeet zou het fascinerend zijn dat gade te slaan.

Maar er is nog geen tweede planeet gevonden.

BETRAPT

Steeds weer betrap ik me op de vraag of de dingen werkelijk zouden kunnen gebeuren zoals ik ze hier heb voorgesteld, of het niet allemaal vergezocht is, lichtelijk hysterisch. Ik onderzoek mijn argumenten, ik vergelijk. Ik kom tot de conclusie: nee, niet hysterisch.

Maar echt geloven wil ik het nog steeds niet.

Inhoud

No Future, Inc.	13
<i>De valstrik van de normaliteit</i>	18
<i>Van water in wijn</i>	21

Uitzicht zonder inzicht: klimaatverandering, digitalisering en consumptie

Bedrijfstemperatuur	25
<i>Energie en de geschiedenis van de arbeid</i>	26
<i>Verwachtingen gaan zelden in vervulling, maar worden vaak overtroffen</i>	30
<i>Het ijzeren tijdperk</i>	34
<i>De grote verschuiving</i>	39
Deus ex machina	43
<i>This time is different</i>	46
<i>Het tweede machinetijdperk</i>	51
<i>Als de arbeid verdort</i>	54
<i>Aangekondigde ineenstorting</i>	57
<i>Door de eigen vooruitgang ingehaald</i>	59
De hervertelde mens	65
<i>Mad men</i>	67
<i>De beste aller werelden</i>	72

Verstandsmens versus kuddedier 75
Theologie van het inkopen 80
De verdraaide verlichting 84

De gespleten toekomst

De terugkeer van de geschiedenis 93
Exprestrein naar Weimar 103

De markt 109
Glorie en ellende van de liberale droom 109
De maskers van de macht 111
La grande illusion 119
Je huid verkopen 125
De verlichting als parodie 134

De vesting 139
De autoritaire droom en zijn vaders 139
De heilige familie 142
De bouw van de muur 144
De crisis van de begrippen 151
De stem van de natuur 155
Anatomie van een opstand 160

Hersenschimmen 163
Een gemeenschappelijke fictie 165
De vernietiging van de openbaarheid 172
Technologie en haar verhalen 176
Elke democratie sterft op haar eigen manier 179
Wat heeft een liberale democratie nodig om te overleven? 183

Geen weg terug 189
De tandenfee van de geschiedenis 190

Een soort hoop 210

Bibliografie 219

No Future, Inc.

‘Het is zeker waar wat de filosofie stelt, namelijk dat het leven achterwaarts moet worden begrepen. Maar daarbij vergeet men de andere stelling dat we voorwaarts moeten leven.’

SØREN KIERKEGAARD, Dagboek, 1843

Laten we een glas water nemen. In dit geval is het geen normaal water. Het is geschonken uit een fles Cristallo ‘Tributo a Modigliani’. Die fles, met de mond geblazen en met 24-karaats goud versierd, kost ongeveer 50.000 euro – inclusief de inhoud, een *cuvée* van de beste mineraalwaters uit Fiji, Frankrijk en een IJslandse gletsjer. Het is gesmolten water, en het is niet eens het enige mineraalwater dat van gletsjers afkomstig is. Maar het is wel veruit het duurste op de wereld. De markt wordt pas echt concurrerend als het om merken van rond de 30 euro gaat. Er zijn mensen genoeg die zoveel geld voor een fles water willen uitgeven, zo nodig met kristallen versiering.

Water wordt steeds kostbaarder. Het zal de oorzaak van oorlogen zijn, het wordt machtsbasis, handelswaar, chantagemiddel en migratiemotief. Op enkele plaatsen komt het steeds hoger te staan, terwijl het elders helemaal wegblijft. Intussen drinkt het hoogste procent van één procent van de wereldbevolking uit vergulde flessen water

van gletsjers die spoedig verdwenen zullen zijn. Welkom in onze tijd.

—

Het heden is altijd duister, ondoorzichtig. Het is moeilijk de contouren van het landschap te onderscheiden als overtrekkende wolken en mist het zicht belemmeren. Laten we daarom een proef met onszelf nemen, een gedachte-experiment. We stellen ons voor dat het heden niet het heden is, het product dus van een bepaalde geschiedenis en de normaliteit waarin we allemaal leven, maar iets wat al lang voorbij is, een punt op een lange lijn van verandering en evolutie, een doorgangsstadium van de geschiedenis. Wat zouden we zien als we op afstand naar het jaar 2017 zouden kunnen kijken, twee of drie generaties verder?

Stel je voor dat over vijftig jaar een jonge historica aan een geschiedenis van de vroege eenentwintigste eeuw werkt. Wat zou haar dan opvallen? Wat zou zij zien als de doorslaggevende factoren? Wat zou zij aan onze tijd onbegrijpelijk vinden? Waar zou ze aandacht aan besteden? Vast niet aan de namen van staatshoofden, demagogen en managers, aan terreurgroeperingen en beroemdheden of regionale oorlogen. Vanuit haar perspectief zal ze iets anders belangrijk vinden.

Als de toekomstige jonge historica in een hoogontwikkeld land woont, is het bijna zeker dat praktisch al het werk zal worden gedaan door intelligente robots en andere machines, door algoritmen. Ook haar onderzoek wordt vast verrijkt door algoritmen, die enorme hoeveelheden gegevens kunnen verwerken en ontsluiten. Dat is precair, per slot van rekening vertrouwt ze daarmee impliciet op het oordeel van het algoritme, maar daar staat tegenover dat ze

in de winter nooit een verkoudheid zal oplopen bij haar onderzoek in een tochtig archief, als ze dat zou willen vermijden. Maar ook het eerder zo koele archief zal iets warmer zijn, want het klimaat op aarde zal al een flinke verandering hebben ondergaan, en Europa zal afhankelijk zijn van de vraag of de Golfstroom tot stilstand gekomen is of niet; het is dan een veel warmer of een veel kouder continent geworden.

Wat zou die historica zich dus afvragen als ze onderzoek doet naar de vroege eenentwintigste eeuw? Twee dingen zou ze waarschijnlijk niet begrijpen. Enerzijds zou ze zien dat de wetenschap de opwarming van de aarde reeds lang had opgemerkt en in de gaten hield, maar dat de toenmalige samenlevingen maar heel langzaam en aarzelend op die enorme transformatie reageerden. Anderzijds zou ze zien dat de digitalisering al diepgaand was gaan ingrijpen in economische netwerken, sociale structuren en politieke machtsconstellaties, maar dat ook die ontwikkeling tot slechts kleine en vaak zuiver symbolische reacties had geleid. In de samenlevingen van die dagen, zou ze kunnen concluderen, draaide alles, om moeilijk verklaarbare redenen, om verachttingsmanagement en de verdediging van privileges. Met de toekomst werd in wezen geen rekening gehouden.

Waarom, zo zou onze historica zich afvragen, klampten de mensen zich in die tijd zo vast aan een economisch model dat gevaarlijk en achterhaald was, waarom zijn er geen massademonstraties en gewapende opstanden geweest om een snelle en resolute verandering teweeg te brengen? Waarom hebben ze hun eigen wetenschappers niet geloofd? In die tijd was een ommekeer misschien nog mogelijk geweest. Hebben de mensen dan niet geweten dat sinds het begin van de metingen zestien van de zeventien warmste jaren zich tussen 2000 en 2017 hebben voorgedaan? Hebben ze nooit

een fabriek gezien die toen al bijna zonder menselijke arbeid uit kon? Hebben ze gewoon hun ogen niet willen geloven, of hebben ze om een bepaalde reden geweigerd consequenties te trekken uit wat ze zagen?

In plaats van een antwoord een sfeerbeeld: de rijke, democratische landen, de grote economische machten, de G7 of G8, de voormalige koloniale machthebbers en voormalige industriële gebieden zijn afgegleden naar een reactionair tijdperk. Hun dierbaarste gevoel is nostalgie. Ze willen geen toekomst. Toekomst is verandering, en verandering is verslechtering, betekent migratie van miljoenen mensen, klimaatverandering, ineerstortende sociale systemen, exploderende kosten, bommen in nachtclubs, milieuverontreiniging, verblekende koraalriffen, het massaal uitsterven van soorten, falende antibiotica, overbevolking, islamisering, burgeroorlog. De toekomst moest voorkomen worden. De mensen in de rijke wereld willen maar één ding: dat het heden nooit eindigt.

De politiek sprak vroeger in visies, en die visies waren moorddadig. Tegenwoordig hebben we realistischer aanspraken. Politiek wordt zakelijk bestuur, verwachtingsmanagement, customer service. Alleen *feelgood*-goeroes, Silicon Valley-types en sekteleiders hebben het nog over Utopia, over een betere wereld die voor ons ligt en waarin de problemen van onze tijd nog maar herinneringen zijn. Voor de rest zijn de projecties van onze toekomst stuk voor stuk troosteloos tot wanhopig: Michel Houellebecq en Hollywood, Lars von Trier en langlopende wetenschappelijke studies, Cormac McCarthy en talloze computerspelletjes tonen ons anti-utopieën. Er stroomt vage paniek door onze aderen. In de rijke wereld gelooft amper iemand nog dat het zijn eigen kinderen beter zal gaan, dat hard werken beloond wordt, dat politici in het belang van hun kiezers willen of

kunnen handelen, dat de mensheid een betere tijd te wachten staat. Dan maar liever geen verandering. Zo wordt het hoogste doel het handhaven van de status quo.

Maar de verandering, het getijde van het nieuwe, wordt sterker. Ze verjaagt miljoenen mensen door droogte en overstromingen en drijft ze op de vlucht; in rijke landen ontnemt ze onverbiddeijk steeds meer mensen hun baan, scheidt onzekerheid, dijt de ons vertrouwde grootte van de wereld uit en krimpt die in, elke stap en elke kleine moeite voelt onverwacht en kunstmatig aan. Een wijdverspreid gevoel dat nog niet tot begrip gesteld is, zegt ons dat we de controle aan het verliezen zijn, dat niets meer is wat het ooit was, dat we niet meer kunnen controleren en begrijpen wat er op het ogenblik aan de hand is. We klampen ons dus vast aan wat we kennen, aan wat we comfortabel vinden. De toekomst is per slot van rekening toch al onzeker.

Als we niet kunnen vasthouden wat we hebben, gaan we allemaal ten onder. De ratten pakken hun spullen al, de superrijken kopen *boltboles* in Nieuw-Zeeland, schuilplaatsen met voedselreserves, bunkers en generatoren, om zich voor de naderende Apocalyps in veiligheid te brengen. Maar intussen hebben de voorbodes ervan een tijd geleden al de kusten van hun idyllische eilandstaat bereikt. Intensieve veehouderij droogt rivieren uit en verpest ze met chemicaliën, steeds grotere delen van de landbouwgrond en van de infrastructuur zijn in handen van Chinese investeerders, en het vroegere legendarische sociale stelsel van het land – een soort Zweden met zon – werd in het kader van een economische hervorming en privatisering afgebroken, opgeheven of verkwanseld.

Tegenwoordig is Nieuw-Zeeland een toevluchtoord voor de elite van Silicon Valley, die zich verlekkert aan de Apocalyps. Tegelijkertijd is armoede ook daar bepaald niet

ongewoon meer, een groeiend aantal kinderen gaat 's ochtends met een lege maag naar school, oudere scholieren hebben een bijbaantje om het gezinsinkomen wat op te krikken en komen niet aan hun huiswerk toe, leraren zijn een groot deel van hun tijd kwijt aan het bijeenschrapen van geld voor hun school bij particuliere donoren om althans het allernoodzakelijkste te kunnen garanderen. Bij een bushalte in Auckland zag ik een man in vrijetijdskleding vuilnisbakken afzoeken op iets eetbaars. Het paradijs is al veel eerder de vrije markt geworden. Wie niets te verkopen heeft, wordt door de honden gebeten.

De valstrik van de normaliteit

Waar is de toekomst gebleven? Wie heeft haar vernietigd, in welke uithoek houdt ze zich schuil? Is het behoud van de status quo het beste waarop we kunnen hopen? En is een samenleving zonder hoop een lang leven beschoren?

In de eerste plaats: het gebrek aan toekomst betreft alleen de samenlevingen in het zogenaamde Westen, die veel te verliezen hebben. Waarnemers in Zuid-Amerika, Azië en Afrika constateren dat de voormalige koloniale heersers treuren om het verlies van hun macht, terwijl vooral in Zuidoost-Azië nog steeds een onbezwaard gevoel van verandering in de lucht hangt en honderden miljoenen mensen verlost zijn van bittere armoede. Maar al te groot optimisme kan de sfeer eveneens vergiftigen. Ook in New Delhi en Peking moeten de mensen de lucht die de vooruitgang produceert nog kunnen inademen.

In het rijke Westen kan nog geademd worden, omdat de smerigste troep, de ergste verwoesting die de samenleving er produceert, naar de periferie is verbannen, daar waar nie-

mand kijkt. Uit het oog, uit het hoofd. De aardolie heeft een geheel eigen geografie van terreur en burgeroorlogen geschapen, de honger van het Westen vreet zich met de dag dieper de regenwouden in. Maar terwijl palmolie en soja elders alle leven en levensvormen vernietigen, zien de consumenten alleen maar cosmetica en chocola en hamburgers.

Zo mesten gerooide regenwouden runderen vet en ook prijsbewuste consumenten van andere continenten, die hun patriottische plicht doen door een bijdrage te leveren aan de economische groei. Als er dan toch geen betere toekomst mogelijk is, kunnen we op zijn minst onze eigen tijd aange naam inrichten. Toch hangt er iets in de lucht: een voorgevoel, een immense woede, angst. Veel mensen willen terug naar een beter verleden, willen muren bouwen, zich weer veilig voelen. Het feit dat de westerse samenlevingen steeds verder ‘musealiseren’, sluit daarbij aan. Volgens een schatting van de International Council of Museums zijn er ongeveer 55.000 musea op de wereld. Ongeveer twee derde ervan staat in Europa en de Verenigde Staten. Duitsland alleen al telt bijna zeventuizend musea. Meer dan de helft ervan is na de Tweede Wereldoorlog opgericht. Het verleden als totem dat in stand gehouden moet worden voor mensen die menen geen toekomst meer te hebben.

Dat is allemaal zo omdat het zo moet zijn, het is een logische ontwikkeling, het resultaat van technologische vooruitgang en politieke verschuivingen. De wereld is zoals ze is, omdat het niet anders kon. Misschien is het de oude kringloop van bloei en verval, een historische wet, waarover de oude Grieken al geschreven hebben.

Het is in zekere zin logisch dat te denken. Maar misschien is juist het tegendeel wel het geval. Misschien zijn onze samenlevingen door toeval ontstaan, door misverstanden, improvisaties en compromissen, mislukte moorden en

fortuinlijk gewonnen veldslagen, gevoerd door onverhoopt opduikende charismatische leiders of middelmatige vorsten op het verkeerde tijdstip en op de verkeerde plaats, door klimaatschommelingen, individueel geluk en individuele pech – en door enorm veel kolen, aardolie, staal en beton. Geen voorzienigheid heeft de wereld zo gestuurd, geen vooruitgang zo gevormd. Alles had ook anders kunnen zijn.

De gedachte dat alles is zoals het is omdat het niet anders kan, doet elke poging na te denken over alternatieven teniet. Het is het denken van de markt met echo's van veel oudere, religieuze gevoelens, die achter de gebeurtenissen een plan vermoeden, een goddelijke voorzienigheid, een onzichtbare hand – een wonderlijk troostrijke voorstelling van zaken. Het zal allemaal wel meevallen, we zijn altijd weer de dans ontsprongen, per slot van rekening kan dit hier niet alles zijn, tenslotte is de menselijke geschiedenis een lange mars naar het licht, zij het met dramatische nevenschade, maar waar veel licht is, is nu eenmaal ook veel schaduw.

Het is destabiliserend, maar ook bevrijdend om van het tegendeel uit te gaan. Niets aan de tegenwoordige situatie is natuurlijk en noodzakelijk, niet het beroemde democratische bestel, niet het bestaan van mensenrechten, niet de klimaatverandering of de digitalisering van de menselijke arbeid, niet de stijging van de levensstandaard en de levensverwachting in veel landen, niet het idee dat een samenleving geleid kan worden als een bedrijf. Het zijn incidentele en vaak toevallige ontwikkelingen, het gevolg van unieke combinaties, doorgangsstadia naar een nog onbekende toekomst. Maar dat betekent ook: alles zou ook anders kunnen zijn, alleen natuurwetten zijn nu eenmaal zoals ze zijn.

Samenlevingen zijn niet noodzakelijkerwijs geworden zoals ze zijn. Ze worden ook bewust beïnvloed en gevormd. Wat ze in het algemeen tot samenlevingen maakt, zijn de

verhalen die ze over zichzelf vertellen, verhalen over helden en hun doodsvijanden, over eer en geweld, over wat deugd betekent en wat ondeugd, welke offers de samenleving verwacht, wat ze als beloning voor heldendom belooft, wat nastrevenswaardig is en wat toegestaan. Samenlevingen vertellen hun leden over mythen en heilige boeken, films en romans, sociale netwerken en sportmanifestaties, kruiswoordpuzzels en liefdesaffaires, televisiereclames en filosofische werken, of ook gewoon alleen maar over alledaagse situaties. Het zou een fatale vergissing zijn het verhaal waarvan wij toevallig deel uitmaken, aan te zien voor een objectieve waarheid en een objectieve noodzaak.

Van water in wijn

Nog een vloeibaar voorbeeld, ditmaal een glas wijn. In het glas zit druivensap, waarvan het suikergehalte door gistingsprocessen in alcohol is veranderd. De eencellige organismen zijn wonderlijk effectief. Onvermoeibaar vreten ze alles op wat ze aantreffen en ze vermeerderen zich explosief, tot ze bij een bepaald alcoholgehalte verhongeren en stikken. Maar ze weten niet van wat hun te wachten staat. Ze vreten gewoon door.

Tussen die eencellige gistsporen en gewervelde dieren liggen miljoenen jaren evolutie, en toch is hun collectieve gedrag nauwelijks veranderd. Vooral een van die gewervelde dieren, homo sapiens, vreet zich door natuurlijke hulpbronnen heen alsof die onuitputtelijk zijn, sneller dan ooit, vraatzuchtiger dan ooit. Ondanks symbolisch denken, Bach en Shakespeare, ondanks Einstein en Michelangelo demonstreert de mens als collectief niet dat hij evolutionair iets meer geleerd heeft dan de eencelligen. De gistzwammen – dat zijn wij.

Maar de mensen die nu leven, zijn ook de eerste generatie in hun soort die zich andere leerstof ten nutte kan maken. Wetenschappelijk onderzoek en modellen geven hun een behoorlijk goede voorstelling van de waarschijnlijke consequenties van hun collectieve handelen – alleen is die voorstelling zo onwerkelijk en onaangenaam, schijnbaar zo ver verwijderd van de tegenwoordige realiteit, dat het moeilijk valt die te geloven. De mensheid vreet door, gevangen in haar eeuwigdurend heden.

Uitzicht zonder inzicht:
klimaatverandering, digitalisering
en consumptie

